

Димитър Димитров

ПО ПЪТЯ КЪМ ВЪРХА
ИСТОРИЯТА НА
ХРИСТО ПРОДАНОВ

БЪЛГАРСКА **ИСТОРИЯ**

- © Димитър Димитров, *автор*
- © г-р Теодор Борисов, *редактор*
- © Весела Гъркова, *коректор*
- © Николеета Бойчева, *графично оформление и корица*

Снимките са част от архива на Аврам Аврамов

„БИ 93“ ООД
София, 2020 г.

ISBN: 978-619-7496-47-5

Димитър Димитров

ПО ПЪТЯ КЪМ ВЪРХА
ИСТОРИЯТА НА
ХРИСТО ПРОДАНОВ

Посвещава се на г-р Марио Шкодров, загинал в района на
Централен Балкан на 11 декември 2018 година.

София
2020

Човек губи цял живот по нещо. Не е жалко, че накрая ще загуби и живота си, стига да запази вярата в смисъла на това, което прави всеки ден!

Люdmил Янков,
загинал на 17 април 1988 година под връх Камилата

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	7
I глава	
Ранни години	13
II глава	
Алпийски подем	35
III глава	
Лхотце – първият български осемхилядник	60
IV глава	
Завинаги на върха	111
Отзвук и продължение	215
Използвани източници	236
Снимки	240

Прегговор

„Ще ми се някой ден, някой по човешки да напише всичко за Христо.“ Думите на Людмил Янков се отнасят за близкия му приятел и български алпинист Христо Проданов, когото пишещият тези редове няма как да познава. Самò по себе си това освен недостатък, може да представлява предимство и предпоставка за максимално обективен, балансиран и задълбочен исторически прочит. Доколкото такъв е възможен, когато говорим за Христо Проданов, оставил малко от съвременниците си безразлични към личността и постиженията си. Този биографичен текст няма претенциите да изчерпва „всичко за Христо“ – особено предвид нежеланието на някои от познавателите и катерилите с него да споделят спомените си. Тридесет и пет години са изминали, откакто го няма, но и днес хора и алпинисти като Христо Проданов са пример и вдъхновение за едни, докато други не споделят и дори отричат порива им към високото. Със сигурност обаче личността като Христо няма как да бъдат забравени – за паметта и дирята им в общественото съзнание своя скромна принос ще носи и този исторически труд на млад човек, безумно влюбен в планината.

Непосредствено преди Боян Петров да остане завинаги в прегръдките на единадесетия си от общо четиринадесет осемхилядници на „Хималайската корона“, се зароди идеята да разкажем епохалната и драматична история на българския първопроходник в най-високата планина. От чисто спортна гледна точка, последното изкачване на Христо Проданов е несравним за времето си връх в хималаизма и височинния алпинизъм.

Четиридесет и една годишният инженер-металург от Карлово се превръща в първия човек, изкачил Еверест самостоятелно и без кислород по един от най-трудните и дълги маршрути към върха – Западния гребен, известен още като Жестокия път. Прави го през месец април – най-ранното пролетно изкачване дотогава – когато атмосферните условия могат да бъдат изключително тежки и жестоки. От чисто човешка гледна точка, неспокойната алпийска гуша на Христо намира покой в последния си път на слизане от Еверест – „в сливане с мечтата“. Думите отново са на Людмил Янков, ключов персонаж от историята, който жертва личния си блян да стъпи на върха няколко дни по-късно, в самоотвержения си опит да спаси изнурения и измръзващ Проданов, застигнат от нощта и бялата смърт на 8700 метра надморска височина.

Истории като тази се създават и пишат за личности, чиято следа си струва да послужи като послание за идните поколения. Те са и възможност да опознаем по-добре често неразбраните алпинисти, проследявайки биографията на един от най-бележитите им български представители за отминалия век. В действителност житейският път на Христо Проданов не е по-лек от множеството изминати от него маршрути и формира една сложна, целеустремена натура, както и горд, силен, а според някои от другарите му дори и тежък характер. Походът на Христо към висините, жертвоготовността на гръзналите да сторят и невъзможното, за да предотвратят гибелта му, и забележителният успех на цялата експедиция броени дни след трагедията са пример за себеотрицание и патриотизъм отвъд изпразнената от съдържание злоупотреба с тези понятия днес. Не на последно място именно примерът на българските алпинисти има по-

менциала да увлече повече млади хора, които истински обичат, уважават и ценят планината.

Когато започнах своята лична връзка с нея, Людмил Янков беше първото име, което научих. В ранната утрин преди един от походите Вожда, както наричавме планинския си водач, събра групата край паметната плоча до хижа „Малъовица“ и ни разказа за Людмата и неговият свят, осеян с безброй върхове. Не само планински, в буквалния смисъл на думата, но и върхове в спорта, върхове в приятелството, върхове в любовта. Всяка вечер край лагерния огън китарата съживяваше стиховете му в чудна мелодия, а редом с планината и звездите, опознавахме по-истински и себе си, и околните, и живота. Само този, който е прекарал поне един ден, устремен край някой пречистващ планински връх, знае колко е важно да продължиш да летиш високо, дори след завръщането долу в ниското.

Тази книга не би била възможна без Силвия и Светлана Проданови, доцент Сандю Бешев, Георги Имов, Излика Аврамова, Христо Енков, Петър Даскалов и Румен Луканов, споделили времето и спомените си с автора – сърдечни благодарности на всекиго от тях. Всички останали цитати в текста са от дневници, интервюта и документи, надлежно описани в библиографията. Сред ключовите първоизточници са личните дневници на Христо Проданов (достъпен в книгата на доцент Сандю Бешев), Аврам Аврамов, Людмил Янков, Дойчин Василев (достъпен във вестник „Отечествен фронт“); планът за подготовка за национална експедиция „Еверест-84“, ходът и резултатите от провеждането ѝ, както и цялата документация, проследяваща всяка стъпка на експедицията. Тези документи са достъпни в архива на Министерство на външните работи на Република България. Използвани са хималайските архиви

на хроникъора Елизабет Хоули, както и архиви на Държавна сигурност.

Благодаря на Моника Стоименова за безценната помощ с намирането на диапозитиви от експедиция „Еверест-84“. Благодаря на едни от най-близките си хора – Иван и Димитър Проинови, Даниела Радева, Марта Лафер и всички останали в сплотения ни приятелски кръг. Благодаря на карловците Божидар Александров и Любомира Петрова, на планинарите Елена Татарова, Калоян Йотов, Владислав Маринов и Теодор Масов. Благодаря на Васил Костадинов за значимия му принос. Благодаря за вдъхновението на Майк Питърсън, Лора Акерман и Сахар Сарсур. Повече от всичко благодаря на цялото си семейство и най-вече на малката Евгения Колева, с надеждата някой ден да прочете тази книга и да продължи да се катери.

І глава

Ранни години

На 24 февруари 1943 година, в родния град на Васил Левски – Карлово, в дома на Иван и Иванка Проданови се ражда синът им Христо. Той е третото дете в семейството след брат си Продан и сестра си Мария, по-възрастни от него съответно с единадесет и десет години. Тежко и изпълнено с различни лишения детство бележи житейския път на слабичкия, дори недохранен Христо, чиято дневна дажба като пеленаче се равнява на половин литър мляко от кравата на щедри съграждани. Семейството обитава стара, порутена къща, строена още през турско време, а родителите трудно осигуряват препитание като наемни работници. Освен нищетата и мизерията, току преди края на войната семейство Проданови понася още по-жесток удар, след като бащата Иван напуска дома. Причината за раздялата остава неизвестна, а дискутирането ѝ сред останалите оттук насетне е табу. Според сведенията на биографа и личен приятел на Проданов, Христо Георгиев, бащата се връща в родния си Сопот. Там той припечелва като клисар, едва свързвайки двата края, отдава живота си на друга жена и никога повече не търси нито контакт, нито каквато и да е близост с по-малкия си син. Христо остава сам с майка си, брат си и сестра си, а трудностите пред тях не намаляват. Майка му – Иванка, работи като тъкачка, а впоследствие и като чистачка в текстилна фабрика „Червена звезда“, откъдето осигуряват на семейството ново жилище – скромна стаичка в местно общежитие, с общ външен нужник и постоянно текучество на различни обитатели в съседство. „Голяма бедността е било.

Баба ми се е трудила по цял ден във фабриката и е отгледала трите си деца съвсем сама“, обобщава Светлана Проданова – една от трите любими племенници на Христо и дъщеря на брат му Продан. Приятелят му от юношеството инженер Петър Даскалов също допълва щрихите на оскърдицата: „Спомням си много добре, че не разполагаше с много. То и ние не сме имали кой знае какви средства, но той съвсем беше икономичен.“ Според записките на Нейко Дамянов, в посветената на Христо книга „Не съм далече“, като дете той е кътал бурканче сладко или кутия халва в рамките на цяла седмица. Другарите му от младежка възраст Христо Енков и Георги Имов, също участник в експедицията до Еверест, разкриват прякора на Проданов като подрастващ в Карлово – Ачо или Ачопи. „Поради бедността му, когато негов приятел излиза с филия, той му вика: „А, чупи малко!“, споделя Георги Имов. Продан Проданов е описал малко по-различен генезис на прякора на брат си, който по онова време е едва на две години: „В двора имаше сливи и пролетта, като бяха цъфнали хубаво, аз съм се качил горе, пък той отдолу иска и той да се качи, протегнал ръце нагоре и се напъва: „Бачо, отчупи ми клонче и на мене!“, това сигурно е искал да каже, ама като не може още да го рече хубаво и все това: „А-чо-ни!“. Така си му и остана. Вечерта преди да тръгне за Еверест, Христо пак ми припомняше за този случай.“

В тези сурови условия на недоимък минават първите години от живота на Христо Проданов. Без бащина грижа, но пък под гордата осанка на Балкана, расте дете, принудено да съзрее по-бързо и по-независимо от много свои връстници. Разказите на Продан прег Христо Георгиев описват брат му като саможиво, несловоохотно и по-затворено в себе си хлапе, прекалено рано прозряло, че нищо в живота не идва даром.

Детето трудно допуска хора в своя вътрешен свят и упорито се научава да не търси помощ от никого за каквото и да е. „Тича, играе бос около общежитието. Набоде се на трън, на пирон, на тенекия. Ще седне, ще си вдигне крака и мълчалив и съсредоточен ще мачка раната с ръка, ще се мъчи да извади тръна, но помощ не търси, сълзи няма, охкане и оплакване – никога.“ – разказва брат му Продан. За баща си Христо не продумва и дума, а майката Иванка се превръща в най-важната фигура в живота му, която обича повече от всичко до самия край. Два красноречиви епизода от детството и зрелостта на Христо илюстрират различното му отношение към двамата родители. Едва започнало училище, невръстното момче отива пешком на гости на сестра си Мария, вече женена в съседния Сопот. „И да се случи, че тогава бил дошъл и бащата от Плевен, където се жени повторно... – пише братът на Христо, Продан. – Зетят се опитал да си направи майтан и речка: „Запознай се с едно комшийско момче“. Той му подал ръка, обаче Христо, изглежда, нещо е усетил и като се гръпнал, та пеш чак до Карлово се връща пак сам.“ Ето и как вече порасналият Христо описва своите чувства към майка си в интервю за вестник „Отечествен глас“ през 1982 година: „Майка ми е единственият човек, на когото безрезервно вярвам. Единственият човек, който при никакви обстоятелства не може да ме изостави. Майка ми е моето завръщане. По никакъв начин не бих могъл да ѝ се отплатя, освен със светостта на чувството, което изпитвам към нея.“

В детските години на Христо се заражда и друга голяма любов, съпътствала го до самия край на живота му. Необятната прегръдка на Балкана, свободата и просторът на планината го даряват с живителна глътка въздух, далеч от тегобите и лишенията на злободневието.

Притегателната сила на природата пленява момчето, което предпочита стръмния планински грум към коритото на Стара река пред глъчката и детските игри из карловските улици. Впрочем, самият природен резерват „Стара река“ е дом на разнообразни гървесни видове и шестдесет и пет вида гръбначни животни и се слави с изключителна живописност. Непривично за Христо любопитство буди произходът на всяко новооткрито растение или насекомо. Наместо непременно детска компания, той търси досег и близост с Балкана, където прекарва цели часове, нерядко дори до късна доба, докато майка му не го подири от притеснение. Често редом с Христо в походите нагоре е и братовчед му Захари, с две години по-голям от него. Братовчедите започват първите си съвместни походи към близките хижи „Хубавец“ и „Балкански рози“, когато Проданов е едва на десет-дванадесет години. Въпреки крехката си възраст, той уверено лети напред по маршрут, очевидно познат и вече преминаван от него преди. През 1956 година двамата осъществяват преход до малко по-отдалечената хижа „Васил Левски“, а година по-късно за първи път изкачват и гордия, вечно ветровит балкански първенец връх Ботев, със своите заветни 2376 метра надморска височина. Доайенът на българското алпийско дело и литература, както и близък приятел на Христо, доцент Сандю Бешев, разказва за заслужената гордост на братовчедите след този трудоемък поход, преминал през хижа „Васил Левски“ – връх Ботев – хижа „Тъжа“ – хижа „Мазалат“ – хижа „Узана“ – Шипченския проход – хижа „Бузлуджа“ – село Шипка (днес вече със статут на град). До родното си място, наричано по онова време Левскиград, младежите се прибират пеша през село Шейново и Калофер. В по-късен период на обучението си младежите участват и в преходи в Рила, Пирин, Витоша,

макар че според свидетели гордостта на софиянци не е впечатлявала особено Христо. От ученическия период на Проданов е останала и една любопитна история, свързана с планината и географията на България. Притиснат до черната дъска от даскалския въпрос за най-високия връх в родината и на Балканския полуостров, Христо изстрелва „Юмрукчал!“, каквото е старото име на връх Ботев. Балкана окупира огромна част от неговата вселена, запълва частично празнината от липсата на баща му и изгражда у момчето силен, волеви дух, стремеж към себедоказване, върховенство и упорита самостоятелност.

В началните си ученически години Христо Проданов е единственият полусирак без баща сред останалите си съученици. Резултатите му в класната стая го поставят в така наречената „златна среда“, но в междучасията Христо е пръв за участие в различни игри с елемент на борба или съревнование. След като завършва основното си образование, той избира да продължи обучението си в механотехникума „Христо Ботев“ в родния си град. „Голямо училище беше – спомня си Петър Даскалов, който след години става директор на школото. – Седемстотин ученици дневно обучение и петстотин вечерно. Сто учители.“ Първоначално в механотехникума обаче отказват да приемат Проданов. Ключова се оказва намесата на по-големия му брат Продан, който лично търси диалог и решение с тогавашния директор. В резултат на неговата намеса Христо е приет със специалност „Топла обработка на металите“. „Баща ми е бил като баща за него, защото му се е наложило бързо да порасне, като е останал най-големият мъж в семейството, и баба много е разчитала на него да се грижи и за сестра си, и за брат си“, разказва дъщерята на Продан Светлана. В онези

години семейството е споходено и от трагедия, след като сестрата на Христо и Продан, Мария, умира през 1959 година.

Любопитно е да надникнем в ученическите характеристики на Христо и осезаемия прогрес в съдържанието през годините: I курс – „Немарлив в държанието, припрян, труди се, няма резултати. Посредствен ученик като член на ДСНМ (б.а. *Димитровски съюз на народната младеж*)“; II курс – „Трудолюбив. Активен член на ДКМС (б.а. *Димитровски комунистически младежки съюз*)“; IV курс – „Ученикът е трудолюбив. Бедно, но трудолюбиво момче. Алпинист от национален мащаб.“

Именно в такава крехка младежка възраст е и началният досег на нашия герой с алпинизма, когато усвоява техниката на алпийските възли и собственооръчно си изработва ледокоп¹ и клинове² за катерене. Важно е да се подчертае характерната за онази епоха техника на скално катерене, при която посредством алпийски чук се забиват клинове и спитове в скалата, за да могат алпинистите да се осигурят или стъпят по-стабилно. Сандю Бешев споделя емблематичната история как Христо и братовчед му Захари срещат двамата чудати минувачи през Карлово с огромни раници на гърба: „Тогаваша модата беше такава – раниците може и да са празни, обаче въжето го носят отвън, за да подчертаят, че са алпинисти. На Христо това му прави много силно впечатление и се чудят какви са тези хора, не смеят да ги попитат. Те ги проследяват и виждат, че отиват до Сучурума да се катерят“. Именно там, край живописния водопад с турско име (су – вода; чурум – падам), се

¹ Пикел или кирка, необходими на алпиниста за прокопаване на дупки в леда и катерене по заледени склонове;

² Метална пластина от стомана или меко желязо, която се забива в скални цепнатини и служи за осигуровка при падане или изкуствена опорна точка при катерене.

заражда огромната страст на Христо Проданов към алпийското катерене. Годината е 1958-а, а ето какво е написал в личния си дневник петнадесетгодишният юноша Христо: „Аз с голям интерес се стараех да науча нещо в алпинизма. Веднъж ми попадна книгата „Техника и тактика на алпинизма“ (б.а. от доцент Сандю Бешев). С голям жар четях и се стараех по рисунките да науча нещо от алпийската техника. За една седмица аз успях да прерисувам всички нагледни рисунки, преписах доста работи за алпинизма. Понаучих се горе-долу на възлите заедно с моя братовчед, който беше не по-малко запален от мене. Извършвахме по околните скали изкачвания, и то доста рисковани, с обикновено прокъсано въже. Новата 1959 година беше началото на моята алпийска дейност.“

Този първи контакт на Христо Проданов със скалите се случва в местността Баража над Карлово. Години по-късно самият той разказва публично за развитието на увлечението си по алпинизма в интервю за списание „Турист“ от 1979 година: „Четях във вестниците и списанията за изкачванията на алпинисти у нас и в чужбина. Удивлявах се на смелостта и сръчността им. И у мен се появи желание да върша това. Споделих го с мои съученици от механотехникума в Карлово. Така се стигна до 1959 година, когато се записахме в курс за значката „Алпинист на Народна Република България“ на Пловдивската окръжна организация на Българския туристически съюз. Бяхме в Пирин. Като се върнахме, с Петър Даскалов и Георги Николов се присъединихме към алпийския клуб в Карлово. Агитирахме, разказвахме, че не е толкова страшно, получихме малко инвентар и почти всяка неделя бяхме из Карловския Балкан. На някои от тези наши излизания идваха до петнадесет-двадесет младежи.“ Христо Енков, съгражданин на

Проданов и бившия кмет на село Свежен в Същинска Средна гора, потвърждава, че в онези ранни години от биографията на съименника му действително е имало карловски младежи, увлечени от примера му: „Всички, или поне по-голяма част от нас, израсналите в подножието на Балкана в Карлово, планината ни е дърпала. Бяхме постоянно там. Когато Христо тръгваше да тренира или да се изкачва, ние искахме да му подражаваме. С един мой приятел се опитвахме да тренираме по начина, по който той правеше. Личността му още тогава беше на водач, на човек, комуто дори без да искаш, подражаваш – на нещата, които правеше.“ Тъкмо в Балкана край Райските скали се случва и първата среща между Христо Проданов и Георги Имов, който разказва: „В един прекрасен момент в края на 50-те или началото на 60-те години се появиха няколко момчета от алпийския клуб в Карлово. Сред тях категорично изпъкваше Христо Проданов, който беше ученик с ученическа фуражка. Тогава моментално на мен ми стана ясно, че тук на тези скали се е появил алпинист, който макар и изключително млад ученик, надскача моженето на тези, които бяхме там по-изявени, едва ли не, катерачи. Впоследствие станахме близки, естествено, покрай Райските скали, където има близо шестдесет тура, шестдесет скални маршрута.“

Дневникът на Христо, наличен благодарение на Сандю Бешев и неговия труд „От Сучурума до Еверест“, детайлно и хронологично описва всяко едно от участията му в десетки окръжни и републикански алпиниади и траверси в Пирин, Рила и Стара планина. „Алпийското му кръщение“, както го нарича самият Христо, е по скалите на Дженгал (2730 метра), с изкачване от IVа категория, и на Синаница (2516 метра), от IVб категория. През същото това лято на 1959 година той се